

Inhoud

Inleiding	7
1. Het gebruik van dieren	11
2. Dieren in religie	32
3. Dieren in de filosofie	52
4. Dieren in de wetenschap	82
5. Dieren beschermen	105
6. Dieren in wetten en beleid	127
Besluit: dierenrechten, de toekomst	154
Verder lezen	164
Index	172

Inleiding

Hebben dieren rechten? Het is 1880 en in politiek Den Haag ligt deze vraag op tafel. Het moderne Nederland is aan alle kanten in opbouw en daarbij hoort een nieuw Wetboek van Strafrecht, ter vervanging van de uit de Franse tijd stammende Code Pénal. Een hele klus, het tot stand brengen van zo'n veelomvattend wetboek. Want niet alleen moeten oude ideeën aan de nieuwe tijd worden aangepast, die nieuwe tijd stelt ook nieuwe opdrachten. En een van die nieuwe en netelige kwesties die opgenomen dient te worden, is: het strafbaar stellen van dierenmishandeling.

Dát dierenmishandeling strafbaar moet zijn lijdt in de laatste decennia van de negentiende eeuw eigenlijk geen twijfel meer. Dat hoort inmiddels bij de moderne burgerlijke beschaving. Maar hoe stel je het strafbaar? De Raad van State adviseert het als overtreding aan te merken en niet als misdrijf. Want als het mishandelen van dieren een misdrijf zou zijn, zo oordeelt zij, impliceert dit dat dieren rechten hebben. En dieren hebben geen rechten, mogen geen rechten hebben.

Of misschien toch wel? Binnen de commissie die het Wetboek van Strafrecht voorbereidt, zijn de meningen verdeeld. De voorzitter, de liberale minister van Justitie Anthony Modderman, ziet er helemaal geen bezwaar in om aan dieren rechten te verlenen. Vroeger hadden slaven ook geen rechten, zo redeneert hij, maar van die dwaling is de maatschappij inmiddels genezen. Nu is het tijd voor de emancipatie van het dier. De enige reden dat dieren nog geen rechten hebben, zo betoogt hij, is gelegen in het feit dat het antwoord op de vraag 'wie heeft rechten?' door mensen wordt gegeven.

Het katholieke Kamerlid Des Amorie van der Hoeven voelt met hem mee, hoewel hij niet moeilijk wil doen over welke naam het beestje krijgt. Aan de hand van het voorbeeld van

een door zijn eigenaar mishandelde hond illustreert hij zijn standpunt – op een wijze die te mooi is om niet te citeren:

Zeker, die hond zal geen deurwaarder en regter vinden om u een proces aan te doen, en wilt gij daarom niet spreken van zijne regten, noem het dan aanspraken; het is mij om het even welke naam gij gebruikt, – zeer zeker is hij een booswicht, die de trouwe diensten van een dier, den kameeraad en huisgenoot van den mensch, met snooden ondank bejegent. En indien het dier geen proces kan aandoen aan den mensch, de geheele wereld zou toch zeggen dat gij uwe plichten tegen het dier op den schandelijksten wijze zoudt hebben geschonden, en zoo dat dier bij den aardschen regter ook geen gehoor vinden konde, zeker zou hij voor zijn geschonden regt een wreker vinden in God!

De meeste Kamerleden zijn echter van mening dat dieren geen rechten kunnen hebben. De redenen die zij aanvoeren zijn tweeërlei. Dieren hebben geen ziel, zijn geen persoon, volgens de goddelijke openbaring zijn mens en dier geheel verschillend en tot de rechtskring behoren alleen wezens die in aard gelijk zijn. Exit dierenrechten. Ten tweede, en dit is een redenering waarop ook niet-confessionelen zwaar leunen, wat zou er gebeuren als je aan dieren rechten geeft? Dat zou allerlei vérstrekkende en in de ogen van de volksvertegenwoordigers onprettige gevolgen hebben. Het antirevolutionaire Kamerlid De Savornin Lohman stelt zich voor dat de dieren die we dagelijks eten, ons dan zullen verzoeken ‘niet langer op hen een moord te plegen.’ Dat is hem toch al te dol. Zoals hij het in de tale Kanaäns uitdrukt: ‘Dan zullen wij hun leven moeten eerbiedigen en slechts ons voeden met de kruiden des velds.’ Geen dierlijke producten meer eten? Geen denken aan.

Met deze eerste parlementaire behandeling in Nederland zijn eigenlijk alle belangrijke elementen gegeven die nog steeds in

het debat over dierenrechten aan de orde zijn. Wie bepaalt wie rechten hebben? Op grond waarvan? Hoe verhouden rechten zich tot plichten? Welke consequenties hebben dierenrechten? Dat zijn niet alleen vragen van rechtsfilosofische en ethische aard, maar ook van theologische, zoals het voorbeeld laat zien. En ter aanvulling op of vervanging van die theologie hebben ze ook een belangrijke wetenschappelijke dimensie. Immers, als je je bijvoorbeeld op het standpunt stelt dat dieren het recht hebben niet door mensen gepijnigd te worden, is het wel van belang te bepalen of dieren überhaupt pijn kunnen voelen en voor welke dieren dat dan geldt.

Bovenal zijn het echter ook politieke vragen, draaien ze om macht. Ze worden vaker in het parlement beslecht dan in de rechtszaal. En de discussies erover kunnen flink oplopen. Voorbeelden daarvan te over. Er zijn afgelopen jaren verhitte debatten in de Tweede Kamer gevoerd over de bontfokkerij, het gebruik van wilde dieren in circussen, proefnemingen op honden, het vergassen van honderdduizenden ganzen, de plezierjacht, het verdelgen van muskusratten en muizen, onverdoofd slachten, doorgefokte huisdierrassen, plofkippen, het bijvoeren van paarden en runderen in de Oostvaardersplas-sen, subsidies aan legbatterijen in de Oekraïne, de consumptie van foie gras, het weghalen van kalfjes bij hun moeder, de toekomst van de veehouderij, en zo gaat de lijst door.

Of het in al deze aangelegenheden om 'dierenrechten' gaat, is trouwens een kwestie van definitie. Niemand heeft een monopolie op de definitie ervan, maar voor discussies over dierenrechten is het wel zo handig te weten hoe de deelnemers het begrip afbakenen. Voor nu volstaat de wetenschap dat er globaal drie verschillende wijzen zijn waarop de term wordt gebruikt. In de eerste plaats als een aanduiding van rechten waarop dieren moreel gezien aanspraak maken. Het richt zich dan op het afschaffen van vormen van diergebruik die deze morele rechten schenden, zoals het houden van dieren voor vlees, het fokken voor bont of het doen van proeven. Vooral

in de Angelsaksische wereld worden 'dierenrechten' daarmee scherp afgezet tegen 'dierenwelzijn', dat wordt omschreven als het verbeteren van het lot van dieren binnen de desbetreffende gebruikspraktijk. Over of deze tegenstelling vruchtbaar is, kun je verschillend denken. In de tweede betekenis gaan dierenrechten over juridische rechten van dieren die bij de rechtbank (door menselijke vertegenwoordigers van die dieren) afdwingbaar zijn. Met enige regelmaat worden houders van dieren bijvoorbeeld schuldig bevonden aan 'het onthouden van de nodige zorg' aan dieren. Ten slotte worden 'dierenrechten' soms ook als algemene aanduiding gebruikt voor het opkomen voor dieren als individuele wezens die ertoe doen. In deze laatste betekenis wordt het min of meer synoniem met 'dierenbescherming', zij het dat de connotaties misschien wat meer activistisch zijn. In elk geval staan dierenrechten diametraal tegenover 'dierrechten': de rechten van agrarische ondernemers in Nederland om bepaalde aantallen dieren (kippen en varkens) te houden.

In dit *Elementaire Deeltje* wil ik geen bepaalde definitie van 'dierenrechten' voorschrijven, maar aan de hand van bovengenoemde thema's – theologie, wetenschap, filosofie – achtergronden, benaderingen, argumenten en inzichten over dierenrechten in kaart brengen. Vervolgens geef ik een beknopt overzicht van de dieren(rechten)beweging om daarna te beschrijven waartoe dat inmiddels heeft geleid qua wetgeving en beleid. Zeker bij deze laatste twee hoofdstukken is Nederland het vertrekpunt, maar van daaruit kijk ik ook naar België en de bredere Europese en internationale context.

Binnen het bestek van een boek als dit kan dat alles niet anders dan in, vooruit, vogelvlucht: het zijn elk onderwerpen die aparte boeken verdienen. De lezer(es) vindt achterin een beknopte lijst daarvan om verder te lezen. Een korte blik op de toekomst sluit dit boekje af. Maar ik begin met de exploitatie van dieren, zonder welke er geen dwingende reden zou zijn je met dierenrechten bezig te houden.

1. Het gebruik van dieren

Neem een uiterst eenvoudig en alledaags scenario: je wordt wakker, staat op en brengt je in gereedheid om naar je werk te gaan. Opdracht: zoek de 1001 dieren. Mogelijk tref je de eerste nog voor je uit bed stapt: het dekbed dat je opslaat, bevat wellicht het dons van eenden. Misschien zelfs dat in je matras het haar van paarden is verwerkt. Meer dieren volgen snel. In de badkamer kan het zijn dat je je haar wast met shampoo waarin cysteïne zit, een aminozuur dat is gewonnen uit kippenveren. Gebruik je make-up? Best kans dat de kwast waarmee je je gezicht bepoedert, van geitenhaar is. Maak je bij het scheren gebruik van een scheerkwast? Die kan vervaardigd zijn van het haar van een das. Vervolgens kleed je je aan. Je pak of rok bevat mohair van angorageiten, je schoenen zijn gemaakt van de huid van koeien. De kans is eveneens aanmerkelijk dat je naast al deze stukjes of extracten van dode dieren ook al een levend dier bent tegengekomen. Meer dan de helft van de Nederlandse huishoudens heeft een huisdier. Misschien was het wel het eerste dat je zag na het wakker worden. Onderzoek van het Nibud wees ooit uit dat 41 procent van de huisdieren regelmatig op bed slaapt. (Volgens ander onderzoek komt dit de nachtrust ten goede – schrijver dezes kan dat slechts ten dele bevestigen.)

Beneden, in de keuken, wacht je ondertussen een nieuwe, vrijwel onzichtbare menagerie. Die huist voornamelijk in de ijskast, maar ook in keukenkastjes, in het honden- of kattenvoer, in de broodtrommel. In het geval van vlees, zuivel, eieren, vis en honing is de oorsprong niet moeilijk te raden. Wanneer het gaat om ingrediënten als choline- of inosinezuur, antiklontermiddel, lysozym, deegverbeteraar, natuurlijke smaakversterker of karmijn, is de herkomst veel minder duidelijk – maar ook die zijn afkomstig uit runderen, varkens, kippen, vissen of luizen. En als we aannemen dat je niet hebt

bezuinigd op je outdoorgarderobe, dan is de kans reëel dat nog voor je de voordeur achter je dichttrekt, je in aanraking komt met nog weer nieuwe dierlijke lichaamsdelen: wol van alpaca's, angorakonijnen, kamelen of een ander harig dier die in je jas is verwerkt. En anders wel handschoenen vervaardigd uit de huid van kalfjes of lammetjes of een ander, jong gestorven dier van wie de huid nog over de vereiste soepelheid beschikt.

En het houdt nog niet op. Indirect zijn dieren op nog veel ruimere schaal met dit triviale deeltje mensenleven verbonden. Verschillende ingrediënten van de douchegel en shampoo die je gebruikt, zijn ooit getest op muizen, ratten en konijnen. De appelsap die je bij je ontbijt drinkt, is geklaard met gelatine gewonnen uit vissenkadavers. Bovendien: je consumptie van zuivel brengt met zich mee dat er stierkalfjes en geitenbokjes worden geboren die voor het verdere proces van melkproductie nutteloos zijn, en in de kalfs- en geitenvleesindustrie verdwijnen of al snel na de geboorte worden gedood. Voor de haantjes die uit het ei komen in de leghennenindustrie, geldt dat sowieso: ze worden vergast of, soms, versnipperd.

Je kunt het web waarmee dieren zijn verweven zelfs nog verder volgen. Niet alleen voor het brood dat je eet, is graan verbouwd, maar ook voor het vlees, de eieren en de melk: dit om de varkens, kippen en koeien te voeden. Wereldwijd is ongeveer veertig procent van de graanproductie en negentig procent van de sojaproductie bestemd voor veevoer. Daarvoor is veel ruimte nodig en die gaat direct of indirect ten koste van het leefgebied van wilde dieren. Er worden bovendien pesticiden en gewasbeschermende middelen voor gebruikt die naast bedoelde ook onbedoelde gevolgen hebben voor de flora en fauna. De runderen, varkens en kippen produceren naast vlees, zuivel en eieren ook mest. In de juiste hoeveelheden op de juiste plek komt dat de voedselproductie ten goede. Maar bij overschotten heeft het allerlei gevolgen voor het milieu – en dus voor de dieren

die daarvan afhankelijk zijn. Voor een deel probeert men de mest tegenwoordig aan te wenden voor energieproductie, door vergisting of door gedroogde mest mee te stoken in kolencentrales. De apparaten die je bij je ontbijt van dienst zijn – ijskast, koffiemachine, lampen – hebben kortom ook een deels dierlijke voeding. En uiteraard, de fossiele brandstoffen, die het grootste deel van de energie leveren ingezet bij het maken van je voedsel en kleding, zijn het product van organismen die miljoenen jaren geleden leefden, terwijl hun winning en gebruik een overweldigende impact heeft op de habitat van nu levende dieren: variërend van olierampen en plastic soep tot klimaatverandering.

Velerlei gebruik

Zo bezien, als je maar je maar lang genoeg kijkt, heeft elke materialiteit, elk beslag op de ruimte en natuurlijke hulpbronnen, wel iets – of alles – met dieren van doen. Dat is natuurlijk niet opzienbarend: mensen delen nu eenmaal dezelfde planeet met andere diersoorten. Geen wonder dat onze levens de hunne raken, onze paden de hunne op eindeloos veel manieren kruisen. Want hier ging het nog maar om een uiterst gewone uitsnede van het dagelijks leven. Maar uiteraard zijn er nog allerlei andere, alledaagse en minder alledaagse vormen van gebruik van en interactie met dieren. Naast het gebruik van dieren voor voedsel, kleding, gebruiksvoorwerpen, gezelschap, proefnemingen en allerlei vormen van entertainment worden dieren ingezet voor natuurbeheer, schadebestrijding, jacht en beveiliging. Voor het geleiden van blinden, voor transport, voor het hoeden van vee. Dieren worden aangewend bij het opsporen van vermisten, drugs, explosieven, truffels. Bij het vroegtijdig signaleren van epileptische aanvallen, het reinigen van huidandoeningen of de vervaardiging van afrodisiaca en medicijnen. Mensen gebruiken dieren voor het overbrengen van boodschappen, voor militaire doeleinden, wedstrijden, gokspelen, educatie, decoratie, rituelen, therapieën, kunst,

reclame, pornografie, seks, als statussymbool of belegging. De lijst is lang.

Als gevolg van ons diergebruik is bij onze ordening van de dierenwereld de biologisch-wetenschappelijke classificatie van dieren, de taxonomische (in stammen, klassen, ordes, families, geslachten en soorten) meestal ondergeschikt aan de functionele. Dat een konijn de enige nog levende soort is van het geslacht *Oryctolagus*, vallend onder de orde van *Lagomorpha*, de haasachtigen, is voor zowel mens als konijn van aanmerkelijk minder belang dan de doelmatige categorieën waarin mensen hem plaatsen. Afhankelijk van de context classificeren mensen een konijn als 'wild', als 'plaagdier', 'gezelschapsdier', 'kleinvee', 'pelsdier' of 'proefdier'. Die sociaal-culturele constructie markeert voor mensen het nut of onnut dat konijnen hebben, wat zijn weerspiegeling kent in verschillende wetgevingsregimes die van toepassing kunnen zijn. Voor het dier in kwestie bepaalt het in grote mate de levensduur en of hij of zij door mensen met rust wordt gelaten, wordt doodgeschoten, vertroeteld, opgesloten, de nek gebroken, gevild of chemische stoffen krijgt ingespoten. Het feit dat honden in het Westen niet in de categorie 'voedsel voor mensen' vallen en de minstens even intelligente en sociale varkens wél, leidt tot een volstrekt verschillende behandeling, die makkelijk als schizofreen valt aan te merken.

Dat de levens van mensen op talloze wijzen met die van dieren zijn verweven, zou een nogal triviale conclusie zijn, ware het niet dat zich hierin een dubbele paradox voordoet. De eerste paradox is dat het menselijk gebruik van dieren nog nooit zo veelvoudig en massaal is geweest als tegenwoordig, terwijl tegelijkertijd dieren *grosso modo* sterk worden gemarginaliseerd. Over die massaliteit straks meer. Die marginaliteit kwam al naar voren in het kleine scenario waarmee dit hoofdstuk opende: verreweg het meeste gebruik van dieren was daarin onzichtbaar of bijna onzichtbaar. We wéten vaak niet of er dierlijke producten in onze spullen

zitten verwerkt. In de krant komen wel dieren voor, maar meestal verstopt in economisch nieuws of als verluchting van het 'echte' nieuws. Zelfs de dieren die we eten, waar we letterlijk onze tanden in zetten, zijn niet meer als zodanig herkenbaar. Ze zijn in bloedeloze, geüniformeerde stukjes opgedeeld, klinisch verpakt in bakjes van polystyreen of verwerkt in sauzen, soepen en smeersels. En ze worden gefokt en gehouden buiten het gezichtsveld, in dichte gebouwen en stallen op afstand van de openbare weg. Per Nederlander leven er in ons land jaarlijks zo'n 25 zogeheten 'vleeskippen'. Maar de kans is groot dat verreweg de meeste mensen nog nooit een levende vleeskip van dichtbij hebben gezien. Voor zover dieren nog zichtbaar zijn, zo schreef de auteur Siegfried van Praag, zijn ze 'versieringen' geworden van onze moderne, verstedelijkte wereld. Hij deed die constatering in 1932, toen paarden, die zo lang het stadsbeeld hadden bepaald, daaruit nagenoeg waren verdwenen ten faveure van auto en elektrische tram, en de aanvoer van slachtvee was verbannen naar de stedelijke periferie. De typering lijkt nog steeds – of meer dan ooit – adequaat.

De verwevenheid van mensen en dieren mag massaler en meer uiteenlopend zijn dan ooit, in de ontwikkelde wereld is onze directe afhankelijkheid van het gebruik van dieren nog nooit zo klein geweest. Dit is de tweede paradox. Vrijwel elke vorm van diergebruik kent nu alternatieven, die plantaardig, synthetisch, in vitro, als computersimulatie of machinaal zijn. Afgezien van de huiskat zijn in het hierboven beschreven scenario alle dieren vervangbaar. En wie weet, wellicht ligt zelfs op de plek van die kat in de nabije toekomst een 'huisdierrobot'. Er is in onze overvloedige en technologische samenleving geen noodzaak meer vlees en vis te eten, melk te drinken, eieren te nuttigen, je te kleden met huiden en vachten, of dieren te gebruiken om de grond te ploegen, planten te bemesten of spullen of mensen te vervoeren. Laat staan dat het nodig is je te laten entertainen door dieren. Geavanceerde

technologie kan allerlei functies van dieren overnemen. Het deel van de menselijke bevolking in de Lage Landen dat in zijn beroepsuitoefening onmiddellijk van dieren afhankelijk is, is historisch laag. In hoofdzaak is diergebruik niet veel meer dan een luxe geworden.

Een korte geschiedenis van het diergebruik: jacht en domesticatie

Hoe bijzonder dat is, leert een terugblik op de menselijke geschiedenis. Die laat tevens de verstrekkende gevolgen van dat diergebruik zien. De eerste, verreweg langste fase van het bestaan van de mensheid werd gedomineerd door de jacht en de verbreiding van mensen over de continenten. Waarschijnlijk is dat sommige voorouderlijke menssoorten geheel of overwegend planteneters zijn geweest, maar voor homo sapiens en de (proto)menssoorten waaruit hij is voortgekomen, homo erectus en homo habilis, is het gebruik van dieren eigenlijk altijd onontbeerlijk geweest – hoezeer de mate waarin mag hebben verschilde.

Homo habilis was daarbij waarschijnlijk aanvankelijk meer aaseter dan jager, tuk op het beenmerg van door grote roofdieren achtergelaten karkassen. Maar allengs won de jacht aan belang, mede als gevolg van de uitwaaiering van deze vroege menssoorten over Eurazië en de aanpassing aan andere klimatologische omstandigheden die daarmee gepaard ging, een proces dat zo'n twee miljoen jaar geleden begon. Het gebruik van vuur, dat wordt gedateerd vanaf ruwweg 400.000 jaar geleden, hielp daarbij de gevaren van vlees – de talrijke ziekteverwekkers die erin kunnen huizen – te verminderen.

De geschiedenis van homo sapiens zelf vormt een uitvergrotting van dit patroon. Ten tonele verschenen in Afrika ergens tussen 200.000 en 100.000 jaar geleden, heeft hij overwegend als verzamelaar en jager geleefd. Het is aannemelijk dat er lang voornamelijk planten en kleine dieren op het menu stonden, aangevuld met aas. Ook hier, en in verhevigde